

کودکان و جهان افسانه

دکتر علی رضا حسن زاده

پیشگام و سرآمد: ۱۳۸۵، فصل دوم، شماره ۱

کودکان و جهان افسانه

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کودکان و جهان افسانه

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

پژوهش و تالیف

علیرضا حسن زاده

max library (iranlibrary.com)

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

کتابخانه تخصصی کودکان و نوجوانان

حسن‌زاده، علیرضا. ۱۳۵۰ - مؤلف و ویراستار

کودکان افسانه / محققان علیرضا حسن‌زاده و... و [دیگران]: نویسنده و ویراستاری و ناظر علمی و طراح پروژه علیرضا حسن‌زاده؛

[برای] پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، پژوهشکده مردم‌شناسی

تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، معاونت پژوهشی پژوهشکده مردم‌شناسی: نشر افکار، ۱۳۸۶

ISBN: 978-964-8910-57-5

فیا:

محققان: علیرضا حسن‌زاده، پروانه کیانیان، فرشته سنگری، نازیلا سمیعی، ژیللا مشیری، افسانه‌ها و قصه‌های ایرانی. قصه‌گویی. صور خیل (روانشناسی) در کودکان. انسان‌شناسی و روانشناختی. حسن‌زاده، علیرضا. سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، پژوهشکده مردم‌شناسی.

۹ ک ۵ ح / ۳۹۹۲ ۳۹۵۵ ۳۹۸/۲۰

۱۰۵۸۳۳۳

پژوهشکده مردم‌شناسی نشر افکار

Email: nashreafkar@gmail.com

نشانی: تهران، خیابان انقلاب، بعد از پلچ شمیران، کوی نوبخت شماره ۱۰، طبقه همکف

تلفن: ۷۷۵۱۰۹۸۳ - ۷۷۶۰۳۳۱۲

کودکان و جهان افسانه

تالیف و تحقیق: علیرضا حسن‌زاده

استادیار و رئیس پژوهشکده مردم‌شناسی پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

با همکاری: پروانه کیانیان، ژیللا مشیری، فرشته سنگری، نازیلا سمیعی

ویراستار، ناظر علمی وادبی و طراح و سرپرست پروژه: علیرضا حسن‌زاده

صفحه‌آرا: سودابه بیات

ناظر چاپ: بهار ساسانی

لیتوگرافی و چاپ: پردیس دانش

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۵ تیراژ: ۵۰۰ نسخه

بها: ۶۰۰۰ تومان

شابک: ۵ - ۵۷ - ۸۹۱۰ - ۹۶۴ - ۹۷۸

حق چاپ برای ناشران محفوظ است.

کودکان و جهان افسانه

پژوهش و تألیف:

علیرضا حسن زاده

(استادیار و رئیس پژوهشکده مردم‌شناسی

پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری)

قوم‌نگاری پژوهش:

علیرضا حسن زاده

پروانه کیانیان

ژیلا مشیری

فرشته سنگری

نازیلا سمیعی

مجلسان لوجہ و معائنہ

سفیات و روشہ:

2019-2020

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

فرهنگ ایرانی، فرهنگی مانا و پایدار است و مسبب این ماندگاری، سه ویژگی است: **به رمز گشای معانی ژرف و پنهان فرهنگ و تمدن ایران**

نکته موجود در جامعه آدرسی به انجام ملی کمک نموده است. شناخت فرهنگ گسترده این سازه‌ها، تنها راه شناخت هویت ملی است و آن نیز صورت می‌گیرد. شعراء می‌آورد. عزت ملی از گسترش فرهنگی حمایت کرده و سرانجام انجام و عزت ملی را فراهم می‌سازد.

در ادامه با موارد مذکور، قابلیت هر پژوهشگاه پژوهشگاه میراث فرهنگی و بخش فرهنگ گسترده ایرانی، حسب تکلیف تعیین شده بر آن متراکم است. عظمت این گستردگی فرهنگ و تمدن، نه گهگاهی است که برای شناخت دقیق آن، باید به فرهنگ کشورهای آسیای جنوبی استوار یافته در منطقه نیز تامل نمود. با نگرش سریع بر اهداف تشکیل پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری و هر سه تحقیق آن و فراهم ساختن بستری مناسب برای ارتقای کیفی فعالیت‌های پژوهشی، موزه و فعالیت باستان‌شناسی و پر رنگ ساختن حلقه‌های فرهنگی فراموش شده و ایرانی هنرهای فراموش شده این میراث و قوم و همچنین از جهت انجام ششوی ویژه پرشور برای پژوهشگاه کام محسوب این است که کرده تحقیقات انجام شده در هر یک از پژوهشگاهها به‌ویژه تفری که میسر است. مشترک پژوهشگاه و مؤسسات تحقیقاتی و آموزشی همکار بین‌المللی است به صورتی که در وضعیت نام قابل قبول که حاصل آن طریق‌های است برای گردآوری کردن دانش به منظور رفع نیاز باشد و تحقیق ایجاد برآورد است.

مقدمه پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

فرهنگ ایرانی، فرهنگی مانا و پایدار است و سبب این ماندگاری، سه ویژگی انعطاف‌پذیری، تعامل فرهنگی و در نهایت هویت ملی است که علی‌رغم تنوع و تکثر موجود در جامعه امروزی، به انسجام ملی کمک نموده است. شناخت فرهنگ گسترده این سرزمین کهنسال، تنها راه شناخت هویت ملی است و آن نیز عزت ملی را به همراه می‌آورد. عزت ملی از گسیختگی فرهنگی ممانعت کرده و سرانجام، انسجام و قدرت ملی را فراهم می‌سازد.

در ارتباط با موارد مذکور، فعالیت هر پژوهشکده پژوهشگاه میراث فرهنگی بر بخشی از فرهنگ گسترده ایرانی حسب تکلیف تعیین شده بر آن، متمرکز است. عظمت این گستردگی فرهنگ و تمدن، به گونه‌ای است که برای شناخت دقیق آن، باید بر فرهنگ کشورهای مستقل کنونی استقرار یافته در منطقه نیز تأمل نمود. با نگرش سریع بر اهداف تشکیل پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری و در مسیر تحقق آن و فراهم ساختن بستری مناسب برای ارتقای کیفی فعالیت‌های پژوهشی مرتبط و قدرت بخشیدن و پر رنگ ساختن حلقه‌های فرهنگی فراموش شده و احیای هنرهای از یاد رفته این مرز و بوم و همچنین در جهت انجام ششمین وظیفه برشمرده برای پژوهشگاه، گام مصمم این است که گزیده تحقیقات انجام شده در هر یک از پژوهشکده‌ها به‌ویژه آثاری که حاصل تبعات مشترک پژوهشگاه و موسسات تحقیقاتی و آموزشی هم‌تراز بین‌المللی است، به صورت ممکن در وضعیت نشر قرار گیرند که ماحصل آن طریقه‌ای است برای کاربردی کردن دانش به منظور رفع نیاز جامعه و تحقق اهداف برنامه استراتژی

پژوهشگاه در راستای سند چشم‌انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی ایران. بار دیگر اذعان می‌نمائیم، پژوهش عامل و مبنای پیشرفت و توسعه مستمر و پایدار در جامعه امروزی و به بیان ساده اصل حاکم بر جوامع قرن بیست‌ویکم است؛ لذا برای ایجاد برآیند حاصل از نتایج و تحلیل یافته‌های مرتبط با آن، تدوین و انتشار یافته‌ها و دانش مرتبط با آن و مستندات مربوط می‌تواند عامل موثری برای شناخت وضعیت حاضر و ابزاری برای بهینه ساختن برنامه‌های در دست انجام و نیز راهنمایی برای نسل آینده در راستای شناسایی، معرفی و هویت بخشی در ایران باشد. به علت گسترده‌گی حوزه فرهنگ و تعدد عوامل تاثیرگذار بر آن، حرکت در جهت معرفی و شناسایی فرهنگ ملی و میراث مرتبط با آن می‌تواند اولین گام باشد، لذا پژوهشگاه برآن است با همکاری پژوهشگران و استادان این رسالت را انجام دهد و امیدوار است با حرکت در این مسیر، دست همیاری و همراهی شما را در دست گرفته، بتواند گام موثری در این راستا بردارد.

مقدمه نشر افکار

یکی از رده‌های مهم کتاب‌هایی که نشر افکار با همکاری پژوهشکده مردم‌شناسی منتشر کرده است، کتاب‌هایی در زمینه آشنایی با دنیای کودکان و ساختار فرهنگی و روانشناختی زندگی آنان در خانواده و جامعه است. پیشتر پژوهشکده مردم‌شناسی و نشر افکار به انتشار کتاب‌های دیگری در این زمینه چون *کودکان به قصه نیاز دارند* از برنو بتلهایم و *افسانه‌های کرمان از فخرالسادات رضوی* پرداخته‌اند و اکنون کتاب *کودکان و جهان/افسانه* را به‌عنوان یک اثر انسان‌شناختی در درک افسانه‌های ایرانی منتشر می‌سازند که برگرفته از پژوهش میدانی و پردامنه‌ای در حوزه‌های گوناگون فرهنگ ایرانی بوده است. این پژوهش سعی دارد نشان دهد که کودکان ایرانی درباره افسانه‌ها چگونه فکر می‌کنند. از نویسنده این کتاب، پیشتر کتاب *تحلیلی افسانه زندگان در سال ۱۳۸۱* منتشر شده و آخرین اثر وی کتاب *وضع آیینی و وضع هنجاری* (انتشارات دانشگاه آمستردام، نوامبر ۲۰۱۳) است. وی از جمله انسان‌شناسان و افسانه‌پژوهانی است که رابطه میان افسانه‌ها، زمینه فرهنگی و واقعیت اجتماعی را از منظر انسان‌شناختی مورد بررسی قرار می‌دهد.

دیرزمانی است که کودکان خاموشی گزیده‌اند و ما بزرگسالان به جای آنان سخن می‌گوییم. این امر در حالی رخ می‌دهد که کودکان، ناتوان از بیان دنیای شگفت‌انگیز ذهن و احساس خود نیستند. از گذشته تا حال، در کنار گروه‌های سنی دیگر، مخاطب بخش مهمی از افسانه‌ها، کودکان بوده‌اند. درک این واقعیت که کودکان به افسانه‌ها چگونه نگاه می‌کنند، از قصه‌ها چه برداشتی کرده و مسایل خود را به کمک آن چگونه

می‌فهمند، گامی در راه درست فهمیدن دنیای کودکان و ارتباط آن با جهان افسانه است. کتاب *کودکان و جهان افسانه* می‌کوشد تا فهم و ادراک کودکان ایرانی را نسبت به افسانه‌های پریان - به‌ویژه افسانه‌های ایرانی - بررسی کند. مطالعه این کتاب از یک سو به پدران و مادران و از سوی دیگر به محققین مسائل کودکان اعم از شاخه‌های انسان‌شناسی، روانشناسی، جامعه‌شناسی، فرهنگ عامه، مردم‌شناسی و ادبیات، شاعران، فلسفه کودک، نویسندگان و هنرمندان توصیه می‌شود. از طریق این کتاب، والدین با دنیای ذهنی کودکان و متخصصان با چشم‌اندازهای زیبایی از ساختار فهم، درک زیبایی‌شناختی و تفسیر کودکانه از فرهنگ و تمدن ایرانی آشنا می‌شوند.

پژوهشکده مردم‌شناسی و نشر افکار جدا از کتاب *کودکان و جهان افسانه* در زمینه‌های مربوط به مسائل کودکان، کتابی سه‌زبانه را به نام *سیب‌های کابل شیرین* است درباره کودکان افغانی ساکن و متولد شده در ایران منتشر کرده‌اند و در ادامه همکاری‌های خود به زودی دست به انتشار آثار مهم دیگری نیز خواهند زد.

فهرست مطالب

پیشگفتار نویسنده	۱۷
------------------------	----

فصل اول: چند صدایی افسانه: تفسیر کودکان از قصه پریان

بیزقندی	۲۹
گفت‌وگوی اول	۳۷
گفت‌وگوی دوم	۴۲
گفت‌وگوی سوم	۵۱
گفت‌وگوی چهارم	۶۱
خمک گران گورین	۶۹
گفت‌وگوی اول	۷۱
گفت‌وگوی دوم	۷۳
ماه‌پیشانی	۸۵
گفت‌وگوی اول	۹۵
گفت‌وگوی دوم	۱۰۱
گفت‌وگوی سوم	۱۱۳
برادر عاقل و برادر دیوانه	۱۲۳
گفت‌وگوی اول	۱۲۷
گفت‌وگوی دوم	۱۳۲
تی‌تی خانم و درویش	۱۳۹
گفت‌وگوی اول	۱۴۱
جنوب تهران	۱۴۱
گفت‌وگوی دوم	۱۴۸
گفت‌وگوی سوم	۱۵۱

۱۵۵	گفت‌وگوی چهارم
۱۶۰	گفت‌وگوی پنجم
۱۶۹	گل خندان
۱۷۳	گفت‌وگوی اول
۱۷۹	قصه آه
۱۸۹	گفت‌وگوی اول
۱۹۹	نی لوله
۲۰۷	گفت‌وگوی اول
۲۱۲	گفت‌وگوی دوم
۲۲۰	گفت‌وگوی سوم
۲۲۹	لچک کوچولوی قرمز
۲۳۱	گفت‌وگوی اول
۲۳۵	گفت‌وگوی دوم
۲۴۱	گفت‌وگوی سوم
۲۵۱	گفت‌وگوی چهارم
۲۶۲	گفت‌وگوی پنجم
۲۶۶	گفت‌وگوی ششم
۲۷۳	بلبل سرگشته
۲۷۷	گفت‌وگوی اول
۲۸۴	گفت‌وگوی دوم
۲۹۷	ماه و پلنگ
۲۹۹	گفت‌وگوی اول
۳۰۵	گفت‌وگوی دوم
۳۱۱	گفت‌وگوی سوم
۳۲۰	گفت‌وگوی چهارم
۳۲۴	گفت‌وگوی پنجم
۳۳۳	یکی مال من، یکی مال تو
۳۳۵	گفت‌وگوی اول
۳۴۰	گفت‌وگوی دوم
۳۴۵	گفت‌وگوی سوم
۳۵۷	سنگ صبور
۳۶۳	گفت‌وگوی اول

۳۶۶	گفت‌وگوی دوم
۳۷۱	گفت‌وگوی سوم
۳۸۷	گفت‌وگوی چهارم
۴۰۰	گفت‌وگوی پنجم
۴۱۸	گفت‌وگوی ششم
۴۲۷	قلمتراش و شاه عباس
۴۲۹	گفت‌وگوی اول
۴۳۳	شاه عباس
۴۳۷	گفت‌وگوی اول
۴۴۳	سیاگالش
۴۴۷	گفت‌وگوی اول
۴۵۲	گفت‌وگوی دوم
۴۵۷	بی‌بی بتول
۴۶۳	گفت‌وگوی اول
۴۶۸	گفت‌وگوی دوم
۴۷۷	کچل و دعای اسم اعظم
۴۸۳	گفت‌وگوی اول
۴۸۷	گفت‌وگوی دوم
۴۹۳	نمکی
۴۹۷	گفت‌وگوی اول
۵۰۰	گفت‌وگوی دوم
۵۰۵	میرماهی و ابراهیم طیب
۵۱۷	گفت‌وگوی اول
۵۲۵	لال خانه‌زاد
۵۲۷	گفت‌وگوی اول
۵۳۳	پسر شاه و نامادری
۵۳۷	گفت‌وگوی اول
۵۴۳	داستان اخیش
۵۴۹	گفت‌وگوی اول
۵۵۷	قصه کافرستان
۵۵۹	گفت‌وگوی اول
۵۶۹	معرفی جامعه‌ی مورد تحقیق

فصل دوم: میراث میان نسلی در درک گفت‌وگویی میراث شفاهی ایران

.....	۵۸۵
.....	۶۳۹

فصل سوم: پسگفتار

.....	۶۸۹
-------	-----

فصل چهارم: قصه و تصویر

.....	۷۳۱
-------	-----

پیشگفتار نویسنده

با پا نهادن جامعه به عصر مدرن، نیوشیدن قصه‌های پریان از رونق نیفتاد، و چرخ‌های اربابه‌ای که با خود، قصه‌های جادویی را در جهان می‌پراکند، به جای اسب‌های بالدار، با مرکبی دیگر به پیش راند، باری این قصه‌ها سر از کتاب‌های کودکان، کارتون‌ها و انیمیشن، سینما و... برآوردند، و این در حالی است که در جوامع آستانه‌ای^۱ چون ایران، همچنان درهم‌تنیدگی هویت و روایت، با حضور همزمان فرهنگ‌های عامه شهری، روستایی، گفتاری (شفاهی)، مکتوب، قومی و... در میدان نظر رخ بر می‌کند. قصه‌های پریان ایرانی همچنان در کشور ما برای کودکان روایت می‌شوند، و قصه‌های پریان غیرایرانی نیز راه خود را به دنیای کودکان از طریق فیلم، کتاب و... باز می‌کنند. موقعیت کودک ایرانی و تفسیر او از قصه‌های عامیانه، موضوع پژوهشی است که طرح آن را با نام «کودکان افسانه» در سال ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵ نوشته و با همکاری همکارانم به اجرا درآوردم.^۲ این طرح‌البتّه به شرط حمایت در نقاط دیگر ایران نیز ادامه خواهد یافت. در این پژوهش، فهم کودکان امروز ایران که خود به گروه‌های فرهنگی گوناگونی وابسته‌اند، نسبت به متن‌های روایی کهن یعنی قصه‌های عامیانه مورد بررسی قرار گرفته است. به واقع موضوع این تحقیق، نسل نو و میراث کهن و چگونگی بازخوانی افسانه‌های پریان از نگاه کودکان ایرانی است. محقق کوشیده است نشان دهد که

1- liminal

۲- حسن‌زاده، علیرضا و همکاران (۱۳۸۴)، *کودکان افسانه، نسل نو میراث کهن*، تهران: پژوهشکده

مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.

کودکان درباره قصه‌های پریان ایرانی چگونه فکر می‌کنند و زمینه اجتماعی، فرهنگی و اقلیمی آنان، تا چه حد بر نوع نگاه آنان اثر می‌نهد. بنابراین؛ این پژوهش، یک پژوهش میدانی، قوم‌نگارانه و بافت‌محور^۱ است و سعی دارد، قصه را به مثابه یک تجربه زنده در نزد کودکان حوزه‌های فرهنگی گوناگون ایران مورد پژوهش قرار دهد. در این جا فهم نسل نو از میراث روایی، شفاهی و کهن، موضوع پژوهش و مورد پرسش بوده است، این که کودک ایرانی با توجه به بافت زندگی اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی خود (که تعریفی چند صدایی از هویت او را نقش می‌زند)، چه تعبیری از قصه‌های عامیانه خواهد داشت و آن را چگونه با واقعیات پیرامون زندگی خود پیوند خواهد زد. این مصاحبه‌ها نشان می‌دهد، کودکانی که به جنوب تهران تعلق دارند، درک خویشکاری قهرمانان و تطبیق موقعیت افسانه با واقعیت زندگی خود را به گونه‌ای متفاوت از کودکان شمال شهر اصفهان انجام می‌دهند. این تفاسیر که از نگاه کودکان رقم می‌خورد، کارکرد فرهنگ‌پذیری و اجتماعی‌شدن کودکان را از خلال فهم قصه‌ها نشان می‌دهد و نقش زیرساخت اعتقادی و اجتماعی موجود در ساختار خانواده را در فهم قصه برجسته می‌سازد. از سوی دیگر به نظر می‌رسد که خوانش تک معنایی قصه با توجه به واقعیت تنوع ساختارهای اجتماعی و فرهنگی در جامعه ایران، رو به کاهش می‌نهد و تفسیر متفاوت و متنوع کودکان، ساختار تک معنا را در قرائت و فهم قصه‌های عامیانه فرو می‌شکند و از شکل‌گیری تفسیر چند صدایی و منتقدانه متون شفاهی متنوع و کهن در نزد کودکان ایرانی خبر می‌دهد. به سخن دیگر، افسانه‌ها در تفسیر کودکان، تکثر و چرخه بی‌پایان معانی فرهنگی را نشان داده و آشکار می‌نمایند که هر روایت تنها یک روایت و نه یک روایت تک صدا و بزرگ^۲ است. همین واقعیت است که مارا در چرخه تفاسیر کودکان با حقایق فرهنگی فراوان و گاه متضاد روبه‌رو می‌نماید. گویی عصر تک‌خوانی متون کهن از فرهنگ ایرانی دیگر سپری شده است. تنوع بافت‌های فرهنگی از این چشم‌انداز در خور توجه است. جالب است که فرایند چند معنایی و چند صدایی شدن فرهنگ ایرانی

1- contextual

2- Grand narrative

تنها در چشم‌اندازهایی چون آیین، ورزش و غیره رخ نمی‌دهد^۱، بلکه در نزد کودکان و در زمینه درک قصه‌ها نیز با این واقعیت روبه‌رو هستیم. به سخن دیگر، تولید گفت‌وگویی کودک محور از فهم میراث فرهنگی و تمدنی ایران در کنار گفت‌وگوهای دیگر، این گفت‌وگو را از چارچوب‌های بسته و خشک نجات می‌دهد، و معانی متنوع، بکر و چند صدایی را از فرهنگ و تمدن ایرانی پدید می‌آورد. این در حالی است که در طی یکصد سال اخیر (از عصر قاجار)، نگاه‌هایی که اغلب سعی در تولید معانی بسته از فرهنگ و تمدن ایرانی داشته است، با نادیده انگاشتن تکرر معنایی این فرهنگ و تمدن همراه بوده است.^۲ به این ترتیب، در اینجا «کودکانه» یا کودک محور کردن معانی فرهنگی و تمدنی - در اینجا قصه‌ها و افسانه‌های ایرانی - نه به معنی ساده سازی آن، که به معنی پذیرش عاملیت همه گروه‌های مردم - در اینجا کودکان - در درک جلوه‌های فرهنگی و تمدنی و تفسیر و تمرین فهم چند معنایی فرهنگ و میراث تمدنی است. به سخن دیگر امکان تفسیر قصه‌های پریان از نگاه کودکان، امکان شنیدن صدای آنان است. این در حالی است که این تفاسیر، ویژگی‌های روایی قصه‌های عامیانه را به معنای کلی آن نیز نشان می‌دهند، هر چند این سخن، نگرستن به دنیای کودکان از نگاهی تکامل گرایانه و تحقیر درک و فهم کودکانه نیست، بلکه سخنی در ستایش تخیل و رویا است، در حالی که گروهی آن را می‌نکوهند (در این باره در بخش تحلیلی کتاب سخن گفته خواهد شد).

اگرچه تعداد اندکی از کودکان در تفسیر قصه ترجیح می‌دادند، از عبارت «این یک افسانه است، نه یک واقعیت» استفاده کنند، اما برای اکثر آنان دنیای قصه، دنیای جدل‌انگیز از واقعیاتی درست یا نادرست را در بر داشت، دنیایی که کلید درک واقعیات زندگی پیرامون آنها و نظام اخلاقی جامعه نیز بود. از سوی دیگر، آنان دنیایی از چشم‌اندازهای خیالی و جادویی را با تفسیر خود در برابر قصه می‌گشودند و جهان افسانه

۱- در این باره نک:

Hassanzadeh Shakhkhalil, Alireza (2013): *Rituality and Normativity*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

۲- نک. همان.

را به سرزمین فراخ‌تری که تفسیر متن بود، پرتاب می‌کردند. به واقع می‌توان گفت، در جامعه‌ای که میراث روایی آن زنده و پویا نباشد، نظام اخلاقی رو به سستی خواهد نهاد. قصه و تفسیر آن، به اخلاقی‌تر شدن جامعه یاری می‌رساند و تفسیر افسانه‌های پریان، جانی دوباره به آنان می‌بخشد، به سخن دیگر، افسانه‌ها در تفسیر نسل جدید، از گوشه انزوا در آمده و در شریان‌های زنده حیات کودکان، باز جانی دوباره گرفته و جاری می‌شوند. این بار افسانه‌ها میدانی بی‌پایان از معانی را در تفسیر کودکان نشان می‌دهند، و نه میدانی بسته از معانی محدود و معدود. این درست همان نکته‌ای است که ماریا پیا لارا فیلسوف مکزیکی، ما را متوجه آن می‌سازد^۱، تا زمانی که روایت به حوزه عمومی پیوند نخورد و میراث روایی یک ملت تبدیل به موضوعی قابل لمس در فضای عمومی نشود، نقشی در ظهور کنش اخلاقی نخواهد داشت و به روایتی ایدئولوژیک، بی‌جان و پر سکون تبدیل خواهد شد. اگرچه نقد تحلیل‌های موجود در کتاب *افسانه زندگان*^۲ که نویسنده در اوج جوانی خود، یعنی زمانی که تنها ۲۶ سال داشت آن را نوشته است (سال ۱۳۷۶) یکی از انگیزه‌های جانبی نگارش طرح پژوهشی «کودکان افسانه» و سپس تالیف کتاب *کودکان و جهان افسانه* برای نویسنده این کتاب بوده است، (بخش عمده از افسانه‌ها را از این کتاب انتخاب کردم، تا درستی یا نادرستی تفسیر خود از قصه‌های عامیانه را در نزد مخاطبان -اینجا کودکان- بسنجم)، اما درک و شناخت تفسیر کودکان از داستان‌های پری سان و قصه‌های پریان با توجه به آرای پژوهشگران بزرگی چون فروید، بتلهایم، آنا فرویدام، کونیهان و... برای من بسیار پرکشش و جذاب، و به تعبیری بهانه و انگیزه اصلی به شمار می‌آید. در این میان صادقانه بگویم که تا حدی نگارش این طرح را از کار جذاب‌ام، کونیهان^۳ در کتاب *انسان‌شناسی غذا* (مقاله غذاهای فانتزی) الهام

۱- نک:

Maria Pia Lara (2007): *Narrating Evil: A Postmetaphysical Theory of Reflective Judgment*, US: Columbia University Press.

۲- حسن‌زاده، علیرضا (۱۳۸۱)، *افسانه زندگان*، تهران: باز و بقیه

3- Counihan, Carole (1999), *The Anthropology of Food and Body: Gender, Meaning, and Power*, London: Routledge.

گرفته‌ام (ترجمه این مقاله از نویسنده را می‌توانید در کتاب *خوراک و فرهنگ* ملاحظه کنید)^۱، هر چند موضوع کلیدی این کتاب بحث مخاطب و متون وابسته به فرهنگ و میراث تمدنی ایران است. در مطالعه کتاب *تحلیل افسانه سنگ صبور*، فرامود علمی و *دنیای آرمانی*^۲ اثر فرهنگ عامه‌پژوه امریکایی خانم کارن میلر متوجه عدم توجه فرهنگ عامه‌پژوهان به جایگاه مخاطب و به قول ترنر سطوح امیک^۳ و موقعیتی افسانه‌ها و سایر متون روایی شدم. این امر نیز خود بر تالیف کتاب *کوکان و جهان افسانه* تاثیر بسیار نهاد. در آرای اندیشمندانی چون آنا فروید و بتلهایم؛ دنیای کودکان، دنیای نزدیک به جادو، رویا و تخیل است، و از این روی، خوانش آنان از متون افسانه‌ای می‌تواند کلیدی برای درک درست نظام معنایی افسانه، بازار استدلالی آن و کارکردهایش تلقی گردد. با این حال همسو با آرای انسان شناسانی چون اوانس پریچارد^۴ که به نقد پیش انگاره‌های مدرن دست یازیدند، نویسنده به‌شدت با برابر انگاشتن افسانه و اسطوره با فقدان بینش و نگرش منطقی و راندن کودکان به دنیای پیش منطقی مخالف است. تفسیر کودکان از دنیای قصه‌ها، ساختار روانشناختی و جهان‌شناختی ذهن آنان را آشکار می‌سازد و مسائل و دغدغه‌های آنان را نسبت به واقعیات مربوط به خانواده و زندگی اجتماعی و جهان پیرامونی شان نمایان می‌کند. در اینجا کافی است تنها به مشکلات کودکان افغان در ایران و پیوند زدن این مشکلات با قصه‌های روایت شده برای آنان در این کتاب توجه کنید. از سوی دیگر همچنان که به طور مفصل در کتاب *وضع آیینی و وضع هنجاری سخن گفته‌ام* (نک. حسن‌زاده، ۲۰۱۳)، تحقیر تخیل، آستانگی و رویا، کنشی بسیار قابل نقد در گفتمان‌های روشنفکری تاریخ معاصر ایران بوده است.

- ۱- نک. کارول ام. کونیهان (۱۳۸۷): «غذای خیالی»، مترجم علیرضا حسن‌زاده در حسن‌زاده، علیرضا، *خوراک و فرهنگ*، تهران: پژوهشکده مردم‌شناسی و نشر مهرنامک، صص. ۳۹۴-۳۵۳.
- ۲- میلر، کارن (۱۳۹۵): *تحلیل افسانه سنگ صبور*، فرامود علمی و *دنیای آرمانی*، مترجم: مهرداد وحدتی، تهران: پژوهشکده مردم‌شناسی.

3-emic

4-Evans-Pritchard, E.E. (2013), *Social Anthropology*, UK: Routledge.

نقش تخیل و افسانه در نزد برخی از ملت‌ها چون مردم دانمارک در شاهکارهایی چون آثار هانس کریستین اندرسن، تا جایگاه رکنی اساسی برای هویت، پیش و بالا می‌رود، حال آنکه تخیل و افسانه در ایران، آنگونه که باید در آنچه فرناندز تجربه زیستی و جریان زندگی^۱ می‌نامد، مورد توجه نبوده است.^۲

این طرح به‌ویژه با توجه به چگونگی فهم امروزی از متون کهن، روایی و شفاهی به‌عنوان یک مسأله^۳، موضوع^۴ یا جست‌وجو^۵، اهمیت افزون‌تری برای نویسنده یافت. یافتن پاسخ این پرسش برای نویسنده مهم بود که آیا همچنان دنیای کهن و سنتی ایرانی، با متون روایی و شفاهی خویش، می‌تواند ذهن کودکان را تحت تأثیر خود قرار دهد و آنان به این متون از چه زاویه‌ای نگاه می‌کنند؟ افسانه‌ها و قصه‌هایی چون بزبزدی، سنگ صبور، ماه‌پیشانی، گل خندان، بلبل سرگشته و... جز کلیدی‌ترین افسانه‌های ایرانی هستند، و از این روی در این طرح پژوهشی، این قصه‌های عامیانه ایرانی انتخاب شدند و ملاک انتخاب، اهمیت قصه به‌عنوان مطرح‌ترین قصه‌های ایرانی و حضور آنها در حافظه میان نسلی مردم و جامعه بود. از سوی دیگر، افسانه‌ها و قصه‌هایی انتخاب شدند که چگونگی تفسیر و درک ساختار آن از سوی کودکان می‌توانست، در خوانش فرهنگ ایرانی مهم و جذاب باشد، چون قصه یکی مال من یکی مال تو، نی‌لوله، کچل و غیره. این قصه‌های عامیانه از کتاب‌های *افسانه زندگان* اثر علیرضا حسن‌زاده، *نوشته‌های پراکنده* و *بلبل سرگشته* اثر صادق هدایت، *افسانه‌های مازندران* از حسین کاظمی، *چهل قصه پژوهش منوچهر کریم‌زاده*، *افسانه‌های گیلان* از

1- Flow of life

2- Fernandez, James W. (1986): "The Argument of Images and the Experience of Returning to the Whole" in Victor W. Turner and Edward M. Bruner (eds.), *The Anthropology of Experience*, US: University of Illinois Press, pp.159-187

3- problem

4- topic

5- quest

م.پ.جکتاجی و افسانه‌ای از افسانه‌های گردآوری شده بیژن کلکی انتخاب و گزیده شده‌اند (برای شرح و معرفی این منابع به فصل پایانی کتاب رجوع نمایید).

به این منظور من و دستیارانم خانم‌ها پروانه کیانیان، ژیلا مشیری، فرشته سنگری، و نازیلا سمیعی به قصه‌خوانی برای کودکان ۶ تا ۱۳ ساله در گیلان (رشت و سنگر)، تهران، سمنان (گرمسار) و اصفهان، و غیره پرداختیم. در این طرح، درک نظام معنایی، تفسیری، اخلاقی و معنوی قصه از منظر کودکان مورد پرسش بود، از این روی پس از روایت قصه‌های عامیانه، از کودکان در مورد بن‌مایه‌ها، خویشکاری قهرمانان، نتیجه، عناصر و نمادها، نظام‌های اخلاقی و جهت‌گیری‌های هنجاری قصه سؤال می‌شد. پاسخ‌ها با یک ضبط صوت، ضبط گردید و گفت‌وگوی موجود در نوارها بدون هیچگونه تغییری پیاده شد، و من پس از شکل‌بندی ساختار کتاب، به تحلیل آنها در فصل پایانی کتاب پرداختم.

پاسخ کودکان به سؤالاتی که درباره چگونگی درک قصه مطرح شد، جهان‌بینی آنان، ساختار و فضای آستانه‌ای قصه، ژرف ساخت‌های روانشناختی و فرهنگی آنان و... را بازمی‌تاباند. در این مطالعه، چگونگی نقش قصه عامیانه در تعریف نقش و هویت جنسی و سنی، و اجتماعی شدن و فرهنگ‌پذیری آشکار شده است. جالب آن است که کودکان به‌شدت از جلسات قصه‌گویی و بحث درباره آن استقبال کردند، و خود هر روز به پیشواز قصه‌گویان می‌آمدند و بر تابلوی کلاس عبارت «سلام آقای قصه‌گو» را می‌نوشتند. این امر شاید اهمیت افزایش متون تخیلی چون افسانه‌ها را به مواد درسی کودکان ایرانی نشان می‌دهد. متأسفانه مواد درسی کتاب‌های آموزش و پرورش از چشم‌اندازهای دلکش فرهنگ ایرانی تهی است و قصه‌های عامیانه در این میان اهمیتی ویژه دارند، چرا که کودکان از این طریق نه تنها تفکر تفسیری و انتقادی خویش را قوی‌تر می‌سازند، بلکه با فرهنگ خود و فرهنگ‌های غیرمادری از طریق روایت‌های ایرانی و غیرایرانی آشنا می‌شوند. قصه‌های عامیانه با توجه به تنوع قومی موجود در خویش، حتی می‌توانند کودکان ایران را با گوناگونی وحدت‌گرای موجود در فرهنگ‌های اقوام ایرانی و تعریفی بومی و ایرانی از تنوع فرهنگی آشنا سازند. به واقع این کتاب سعی

دارد تا مفهوم «میراث میان نسلی» و «میراث میان فرهنگی» را مطرح کند و به واقع جایگاه ستایش آمیز تخیل را یاد آور شود. در عین حال در حالی که روایت پژوهی به‌ویژه از زاویه تحلیل، به‌شدت در ایران «اسطوره زده» است، این کتاب سعی دارد، جایگاه مهم قصه‌های پریان و عامیانه را به‌عنوان یکی از اشکال مهم روایت پژوهی، از چشم‌انداز انسان‌شناختی آن یادآوری نماید.

در اینجا باید از همکاران عزیز خود ژيلا مشیری، پروانه کیانیان، فرشته سنگری، و نازیلا سمیعی به خاطر همراهی‌شان در اجرای پروژه تحقیقی این کتاب تشکر کنم. در این کتاب به ناچار از مجموع دوست گفت‌وگو با کودکان، برای کاهش حجم کتاب تنها تعدادی از آنها را برگزیده‌ام؛ اما در تحلیل از تمامی این گفت‌وگوها استفاده شده است. در اینجا لازم است از مدیران مدارس، مربیان و معلمانی که ما را در انجام این پروژه یاری دادند، سپاس فراوان خود را ابراز دارم. از جناب آقای دکتر محیط طباطبایی به پاس حمایت‌هایش از انتشار این کتاب سپاس خود را اعلام می‌دارم و نشر افکار هم حامی اجرای این تحقیق بوده است که باید به این موضوع اشاره داشت. در این کتاب، نویسنده این سطور کوشیده است تا مفهوم مخاطب را در ادبیات انسان‌شناسی ایرانی مطرح نماید. در کتاب دیگری که از سوی نگارنده با نام *انسان‌شناسی مخاطب* منتشر خواهد شد، این بحث صورت و شکلی گسترده‌تر نیز خواهد یافت.

در این کتاب با توجه به آنچه کودکان بر زبان جاری می‌سازند، آشکار می‌شود که مرز میان افسانه و واقعیت گاه چقدر باریک است، و چگونه افسانه، روایتی متعلق به انسان‌ها در همه دوره‌ها می‌شود. این کتاب را به سید محمد بهشتی تقدیم کرده‌ام، رمز گشای معانی پنهان و ژرف فرهنگ و تمدن ایران و میراث زنده و کهن آن، استاد و اندیشمندی که تقوای علمی او در عمری تلاش و کوشش فکری، به درک فرهنگ و تمدن ایران، عمقی بسیار بخشیده است. تقوای علمی این اندیشمند فرزانه، قلم و سخن او را راوی جست‌وجوی حقیقت در متن فرهنگ و تمدن ایرانی ساخته است.

امید است که این کتاب به سهم کوچک خود، نگاه ما را به رابطه میان کودکان ایرانی و میراث روایی، فرهنگی و تمدنی آنان، عمیق‌تر سازد.